

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

У статті досліджується гостра проблема соціального захисту населення України, забезпечення національної безпеки. Акцентовано на цій багатогранній проблемі, яка диференціюється на такі сфери, як воєнну, політичну, економічну, соціальну, інформаційну, науково-технологічну безпеку. Звернена увага на величезний масив проблем національної безпеки і економічної безпеки в Україні та шляхи їх подолання.

Ключові слова: соціально-економічна безпека, національна безпека, захист населення, концепція національної безпеки, інформаційна експансія.

Токарский Т.Б.,

*к.э.н., Национальный институт стратегических исследований
(Киев, Украина)*

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УКРАИНЫ

Статья посвящена острой проблеме социальной защиты населения Украины, обеспечения национальной безопасности. Акцентируется внимание на данной многогранной проблеме, которая дифференцируется в такие сферы, как военную, политическую, экономическую, социальную, информационную, научно-технологическую безопасность. Обращено также внимание на огромный масштаб проблем национальной безопасности, экономической безопасности в Украине и пути их преодоления.

Ключевые слова: социально-экономическая безопасность, национальная безопасность, защита населения, концепция национальной безопасности, информационная экспансия.

Tokarskyi T.

PhD in Economics, National Institute for Strategic Studies (Kyiv, Ukraine)

SOCIAL-ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

The article focuses on the challenging issue for Ukraine – providing social and national security. The author underlines the multifaceted character of security, its differentiation into various spheres - military, political, economic, social, information, scientific and technical. The author draws attention to the large scale of challenges for Ukraine's national and economic security and proposes the ways to address them.

Key words: social and economic security, national security, social protection, concept of national security, information expansion.

³⁸ Токарський Тарас Богданович, к.е.н., дипломатичний радник першого класу, докторант відділу проблем європейської інтеграції НІСД, Національний інститут стратегічних досліджень (Київ, Україна)

Актуальність проблеми. Із проголошенням Україною незалежності перед нею постала проблема забезпечення національної безпеки. З'ясування цього нетрадиційного питання для України ускладнювалося тим, що спектр її національних інтересів тільки формувався зі значним руйнуванням цих основ сусідньою державою наростали внутрішні та зовнішні загрози цим інтересам. Нерозробленість загальної теорії національної безпеки, що ґрунтується на системних методах дослідження проблем забезпечення інтересів людини, суспільства, держави, а також відсутність правової бази та завчасно підготовлених спеціалістів призвело до значних прорахунків у сфері національної безпеки, а звідси – і у визначенні, розробленні та реалізації важливих напрямів внутрішньої та зовнішньої політики України. Все це негативно позначилося на багатьох сферах життєдіяльності країни, поглибило економічну кризу, сприяло зростанню злочинності, порушенню кордонів, політичної та соціальної напруженості в суспільстві.

Набутий за роки незалежності досвід засвідчив, що розв'язати проблеми національної безпеки України, яким притаманний комплексний характер, використовуючи тільки традиційні підходи, що зводяться лише до вдосконалення охоронних функцій держави, тепер неможливо. Для виконання цього складного завдання необхідна політична воля, величезне вміння аналізувати, які давали б цілісне бачення всіх аспектів національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Донедавна проблеми економічної безпеки були предметом розгляду в основному західних фахівців. Українські дослідники звернулися до них порівняно нещодавно, адже категорія економічної безпеки є порівняно новою для української економіки. Економічна безпека – синтетична категорія економічної теорії та політології й одночасно універсальна категорія, дія якої виявляється на всіх рівнях, починаючи з національної економіки і закінчуючи окремо взятим підприємством [1, с. 31]. Система показників-індикаторів, що мають кількісне вираження, дозволяє завчасно сигналізувати про небезпеку та вживати заходи щодо її запобігання.

Постановка завдання. Відомо, що для економічної безпеки мають значення не самі показники, а їхні граничні значення. Граничні значення – це граничні величини, недотримання значень яких перешкоджає нормальному перебігу розвитку різних елементів відтворення, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій у галузі економічної безпеки. Як приклад (щодо внутрішніх загроз) можна назвати рівень безробіття, розрив у доходах між найбільш і найменш забезпеченими групами населення, темпи інфляції.

Відтак *мета* статті – привернути увагу до проблеми наближення до гранично допустимої величини, що свідчить про наростання загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних значень – про вступ суспільства в зону нестабільності та соціальних конфліктів, тобто про реальний підризок економічної безпеки. З погляду зовнішніх загроз як індикатори можуть виступати гранично допустимий рівень державного боргу, втрата позицій на світовому ринку, залежність національної економіки та її найважливіших секторів (включаючи оборонну промисловість) від імпорту закордонної техніки, комплектуючих виробів чи сировини.

Результати дослідження. Зауважимо, що найвищий ступінь безпеки досягається за умов, коли весь комплекс показників перебуває в межах допустимих кордонів своїх граничних значень, а граничні значення одного показника досягаються не на шкоду іншим. Наприклад, зниження темпу інфляції до граничного рівня не повинно призводити до підвищення рівня безробіття понад допустиму межу чи зниження дефіциту бюджету до граничного значення – до повного заморожування капіталовкладень, падіння виробництва тощо.

Отже, за межами значень граничних показників національна економіка втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентноздатності на зовнішніх і внутрішніх ринках, стає об'єктом експансії інонаціональних і транснаціональних монополій, потерпає від корупції, криміналу, розкрадання національного багатства.

Серед показників економічної безпеки можна виділити такі:

- показники економічного зростання (динаміка і структура національного виробництва і доходу, показники обсягів і темпів промислового виробництва, галузева структура господарства та динаміка окремих галузей, капіталовкладення тощо);
- показники, що характеризують природно-ресурсний, виробничий, науково-технічний потенціал країни;
- показники, що характеризують динамічність та адаптованість господарського механізму, а також його залежність від зовнішніх факторів (рівень інфляції, дефіцит консолідованого бюджету, дія зовнішньоекономічних факторів, стабільність національної валюти, внутрішня і зовнішня заборгованість).

Національна безпека – проблема багатогранна. Вона включає такі сфери, як політичну, економічну, соціальну, воєнну, екологічну, науково-технологічну, інформаційну тощо. Поняття безпека в найзагальнішому значенні характеризує конкретний стан і ступінь захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти змінам умов функціонування. Під національною безпекою треба розуміти стан і ступінь захищеності важливих інтересів громадянина, суспільства та держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою існування та розвитку нації, збереження та примноження її матеріальних та духовних цінностей [2, с. 218]. Термін «національний» характеризує в даному випадку все те, що пов'язано із життєдіяльністю нації в межах конкретної держави. Треба зазначити, що нація – це спільність не тільки етнічна, а передусім ідейна. Людей у націю об'єднує не тільки кровно-генетична спорідненість, а передусім спорідненість мети, єдність мови, культури, інтересів і цілеспрямована діяльність у різних суспільно-політичних сферах.

Для національної безпеки особливу вагу має економічна безпека держави (екосестейт). Екосестейт є базою для будь-яких інших напрямків, проявів і відгалужень безпеки держави; завдяки йому можна передбачити наслідки зовнішніх і внутрішніх діянь з метою зменшення їх можливого негативного впливу на розвиток держави [3, с. 23].

Економічна безпека – це:

- спроможність національної економіки забезпечити власний вільний і незалежний розвиток, стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій;
- здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [6].

Іншими словами, економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, але й готовність та здатність інститутів влади створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримка соціально-політичної стабільності.

Забезпечення воєнної та економічної безпеки входить до складу важливих функцій держави. Проблема економічної безпеки ніколи не існувала сама по собі. Вона є похідною від завдань економічного зростання на кожному етапі розвитку суспільства. Конкретний зміст цієї проблеми змінюється залежно від внутрішніх і зовнішніх умов, які формуються в даний період. Особливості нинішньої соціально-економічної ситуації в Україні детермінують зміст проблеми економічної безпеки.

Нині поняття «національна безпека» міцно входить у життя сучасного суспільства. Не вимагає особливого доведення теза, що оскільки економіка є одним із важливих боків життя суспільства, держави та особи, то й поняття національної безпеки буде порожнім звуком без належної оцінки життєздатності економіки, її міцності і наявності ось уже два роки зовнішньої агресії.

Своєрідні проблеми економічної безпеки найактуальніші для молодих держав, до яких належить і Україна. Такі держави, що не мають великих коштів, іноді діють без достатньо

обґрунтованого передбачення, втрачаючи державність через те, що потрапляють у тенета фінансових боргів. Через це вони не завжди можуть проводити незалежну зовнішню та внутрішню політику, яка б відповідала їх власним інтересам, стають сателітами, віддають свої ресурси за низькими цінами, які визначають держави-кредитори. Такі дії, як звичайно, пов'язані зі слабкою економікою молодих держав та з відсутністю відповідної підготовленості їх державного апарату. Тому надзвичайно важливо визначити суть та цілі економічної безпеки, які повинні усвідомити всі владні інституції.

Автори монографії «Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення» В. Шлемко та І. Бінько при аналізі економічної безпеки визначають три важливі складові частини її внутрішньої структури:

– економічна незалежність, що характеризується можливістю контролю за національними ресурсами, досягнення такого рівня виробництва, ефективності та якості продукції, який би забезпечив її конкурентоспроможність і дозволив на рівних умовах брати участь у світовій торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями;

– стійкість і стабільність національної економіки, що передбачає міцність і надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності, стримування дестабілізуючих чинників (боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних дисбалансів при розподілі доходів, здатних викликати соціальну напругу);

– здатність до саморозвитку та прогресу, що найважливіше в сучасному світі, який динамічно розвивається, тобто спроможність самостійно реалізовувати та захищати національні економічні інтереси, створювати сприятливий клімат для інвестицій та інновацій, здійснювати постійну модернізацію виробництва, розвивати інтелектуальний і трудовий потенціал країни [4].

Значення терміносполучення «економічна безпека» трактується як «стан захищеності національної економіки з погляду забезпечення її розвитку та матеріальних інтересів людей. Відповідно до концепції національної безпеки України (1977) основними напрямками державної політики у цій сфері є: недопущення незаконного використання бюджетних коштів і державних ресурсів, їх перетікання в тіньову економіку; контроль за експортно-імпортною діяльністю, спрямованою на підтримку важливих для України пріоритетів і захист вітчизняного виробника; боротьба з протиправною економічною діяльністю, протидія неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних, інформаційних та інших ресурсів» [5].

Формування ринкової економіки в Україні суттєво вплинуло на умови економічного функціонування держави. У них відбувалися корінні зміни у відносинах власності (роздержавлення та приватизація), у формах і методах державного регулювання, пріоритетах розвитку, як на державному і регіональному, так і на підприємницькому рівнях. Усе це різною мірою зумовило нестабільність зовнішнього та внутрішнього економічного середовища і виникнення якісно нових проблем, які стосуються подальшого економічного розвитку та вимагають теоретичного обґрунтування та розробки практичних рекомендацій щодо їх розв'язання. До переліку саме таких проблем належить проблема забезпечення економічної безпеки держави, регіонів, підприємств.

Хоча проблеми економічної безпеки почали досліджуватись у нашій державі нещодавно, але вже існує значна кількість наукових праць, які присвячені питанням забезпечення економічної безпеки на різних рівнях економіки. Логічним продовженням нашого дослідження є визначення змісту категорії економічної безпеки щодо різних рівнів економіки: держава, регіон, підприємство, та стратегічних напрямів її забезпечення для кожного із зазначених секторів економіки. З метою чіткого обґрунтування зроблених нами висновків проаналізуємо наявно тлумачення цього поняття.

Економічна безпека досягається системою організаційно-правових, технологічних та інших заходів економічного характеру. Правові відносини в цій галузі регулюються Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами. Економічні питання є пріоритетними для Верховної Ради, Президента і Кабінету Міністрів України. Важлива роль належить також Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерству фінансів України і НБУ. Особи, винні у порушенні економічного законодавства, притягаються до юридичної відповідальності» [5].

Дослідник Л. Бендіков розглядає економічну безпеку на державному рівні як «стан економіки, що забезпечує достатній рівень соціального, політичного та оборонного існування та прогресивного розвитку держави, невразливість та незалежність її економічних інтересів по відношенню до будь-яких внутрішніх та зовнішніх загроз та впливів» [7].

Отже, узагальнюючи вищевикладені точки зору, можна стверджувати, що економічна безпека держави полягає в забезпеченні захисту всього суспільства та кожного його члена окремо від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

Економічна безпека з точки зору регіонального аспекту передбачає забезпечення захисту особистості та окремих соціальних груп від зовнішніх і внутрішніх небезпек і дотримання економічної стійкості регіону.

Що стосується визначення терміна «економічна безпека підприємства», то його часто ототожнюють із захистом від різноманітних економічних злочинів (крадіжка, шахрайство, промислове шпигунство, інформаційна безпека, комерційна таємниця тощо). Однак це поняття значно ширше.

А. Могільний вважає, що поняття економічної безпеки підприємства полягає в «забезпеченні стану життєдіяльності, при якому реалізуються його основні інтереси, коли воно захищене від внутрішніх та зовнішніх загроз і дестабілізуючих чинників» [8].

В. Іванов і В. Шликов для забезпечення економічної безпеки підприємства передбачають «створення таких умов діяльності, за яких надійно захищені його інтереси від різноманітних видів загроз» [9].

В. Ярочкін трактує економічну безпеку фірми як «організовану сукупність спеціальних органів, засобів, методів і заходів, які забезпечать безпеку підприємницької діяльності від зовнішніх та внутрішніх загроз» [9].

Л. Бендіков під економічною безпекою підприємства розуміє «захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу від прямих та непрямих економічних загроз, що пов'язані з неефективною науково-промисловою політикою держави або формуванням несприятливого зовнішнього середовища та здатність підприємства до відтворення» [6].

Отже, поняття «економічна безпека підприємства» передбачає ефективне використання ресурсів, що забезпечує стабільне функціонування та сталий розвиток у майбутньому. Це, насамперед, здатність підприємства прогнозувати та запобігати негативному впливу зовнішнього середовища та здатність пристосовуватися до наявних умов.

Визначивши сутність поняття «економічна безпека» для різних рівнів економіки: держава, регіон, підприємство, – розглянемо концептуальні підходи щодо її аналізу й оцінки.

Шляхи розв'язання цієї проблеми в межах нашої держави непрості. Так, 1996 року була розроблена Концепція економічної безпеки України, у якій сутність економічної безпеки визначено як «...спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій, та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз». Забігаючи наперед, треба зазначити, що в цьому документі визначені головні загрози економічній безпеці України та розкрита їхня

сутність, досліджено питання безпечного функціонування окремих секторів економіки, наведені інтегральні показники економічної безпеки України [6].

Але розуміння такого уявлення про економічну безпеку пройшло иривалий шлях розвитку. Великого знаеннярозв'язання цієї проблеми надає світова наукова література. Так, Д. Ламберт у своїх дослідженнях доводить безпосередній зв'язок між економічною безпекою держави та підприємства. Він вважає, що економічна безпека підприємства є одним з елементів захисту національної економіки [11]. У процесі досліджень учений доходить висновку, що реалізувати економічно безпечний розвиток можна лише за умови сталого розвитку національної економіки. Окрім того, ним виділена низка завдань, які повинні виконуватися на кожному рівні економіки: держава, галузь, окреме підприємство. На наш погляд, такий підхід не дуже зручно використовувати в умовах кризової економіки, бо ще дієвим є висновок: нестабільна національна економіка передбачає економічно небезпечний розвиток окремих мікроекономічних одиниць. Такий стан речей породжує певну суперечність: з одного боку, дійсно кризовий стан і нестабільність у зовнішньому середовищі значно знижують рівень економічної безпеки окремих підприємств, а з другого, національна економіка не зможе набути ознак стабільності за умови неефективного та небезпечного розвитку мікрорівня. В економічній теорії існує і дуже вузьке уявлення про сутність економічної безпеки. Так, на початку 90-х років минулого століття, що збігаються з початком ринкових трансформацій у постсоціалістичних країнах, економічну безпеку розглядали як забезпечення умов для зберігання та захисту комерційної та інших таємниць певних галузей і підприємств [12]. Такий підхід щодо визначення сутності категорії економічної безпеки логічно доводить, що для її забезпечення на будь-якому рівні потрібно лише розробити та запровадити заходи для захисту інформації. На практиці для цього застосовувалися дворівневі системи. Перший рівень – організація служби безпеки, другий рівень – утворення відповідного клімату в колективі, тобто психологічної атмосфери «пильності та максимальної відповідальності». На наш погляд, такий підхід не має права на існування, тому що зведення проблеми економічної безпеки лише до захисту інформації є дуже спрощеним варіантом, який страждає надмірною «економістичністю», спрощує сутність проблеми, не враховує дії зовнішнього середовища, яке виступає джерелом різного роду позитивних і негативних загроз і ризиків.

Останнім часом поняття «економічна безпека» набуло нових ознак, воно відображає такий стан економіки, який забезпечує спроможність протистояння системним негативним впливам з боку зовнішнього середовища. Відповідно до цього погляду економічна безпека зумовлена впливами зовнішнього середовища, яке в умовах ринкової економіки має рухливий і нестабільний характер. На жаль, саме цьому підходу приділено дуже мало уваги в публікаціях вітчизняних учених. Слід зазначити, що цей підхід є прогресивнішим за попередній, але має й окремі недоліки. Одним із них, на наш погляд, є те, що прийняття економічної безпеки як «...стану захищеності...», зводить реалізацію економічно безпечного розвитку до спроможності економічної системи адаптуватись у невизначеному та рухливому середовищі, отже, зникає можливість передбачення перспектив її розвитку.

Найоптимальнішим у наших умовах є ресурсно-функціональний підхід. Автори цього підходу вважають, що економічна безпека – це стан найефективнішого використання економічних ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування економічної системи нині та в майбутньому. З цією метою досліджується сукупність процесів, що відбуваються в економічній системі, з усіма їх характерними особливостями та взаємозв'язками, які об'єднані в єдину групу з точки зору їхньої функціональної ролі при забезпеченні економічної безпеки. При цьому виділяють такі функціональні складники економічної безпеки: економічна, політична, соціальна, інформаційна, кадрова, науково-технологічна, екологічна та силова.

Економічий складник може розглядатися як такий стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які б гарантували позитивний темп економічного розвитку, здатність

зберігати чи відновлювати виробництво, забезпечувати стійке функціонування кредитно-фінансової системи тощо. Вплив економічного чинника слід розглядати як з боку стану економіки країни в цілому, з урахуванням міжнародних тенденцій, так і з боку фінансово-господарської діяльності окремого підприємства. Згідно з ухваленою «Концепцією національної безпеки» до основних загроз в економічній сфері віднесені:

- неефективність системи державного регулювання економічних відносин;
- наявність структурних диспропорцій, монополізму виробників, перешкод становленню та розвитку ринкових відносин;
- розв'язання проблеми ресурсної, фінансової та технологічної залежності національної економіки від інших країн;
- економічна ізоляваність України від світової економічної системи;
- неконтрольований вплив за межі України інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів;
- криміналізація суспільства, діяльність тіншових структур.

Через призму політичного складника варто брати до уваги сукупність суспільно-політичних умов – від міжнародного становища до місцевих суспільно-політичних умов функціонування окремого підприємства. Юридичний аспект полягає в аналізі нормативно-правової бази, що регулює діяльність підприємства, прогнозування можливих змін, а також в оцінці ефективності роботи власної юридичної служби. Цей складник характеризується станом правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які гарантують захист суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного устрою держави. Верховною Радою України [6] визначені такі загрози в політичній сфері:

- замах на конституційний устрій і державний суверенітет України;
- втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах і певних політичних силах України;
- масові порушення прав громадян в Україні та за її межами;
- загострення міжетнічних відносин;
- порушення принципу розподілу влади;
- невиконання або неналежне виконання законних рішень органів державної влади та місцевого самоврядування;
- відсутність ефективних механізмів забезпечення законності, правопорядку, боротьби зі злочинністю, передусім її організованими формами.

Соціальний напрям в економічній безпеці має забезпечити належний стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, які дозволяють організувати захист прав і свобод людини, духовних і матеріальних цінностей суспільства. Цей чинник відіграє свою роль завдяки впливу соціальних пріоритетів, ідей, а також соціального становища в країні в цілому. Соціально-культурне середовище формує переваги споживачів, їх смаки, культурний рівень.

Демографічна ситуація має вплив на ринок праці та кадровій складник економічної безпеки. Показники народжуваності, смертності, середньої тривалості життя, його якості, стану здоров'я населення, рівня освіти дають підставу судити про забезпеченість кадрами, мотивацію праці та її ефективність, і відображають соціальну картину країни, регіону та її майбутні перспективи. Держава передбачає такі загрози для своєї безпеки з боку соціальної сфери [6]:

- низький рівень життя та соціальної захищеності різних верств населення, наявність значної кількості громадян працездатного віку, які не зайняті суспільно-корисною працею;
- суспільно-політичне протистояння окремих соціальних верств населення та регіонів України;
- падіння рівня здоров'я населення, незадовільний стан системи його охорони;

- тенденції моральної та духовної деградації у суспільстві;
- неконтрольовані міграційні процеси у державі.

Екологічний складник економічної безпеки за допомогою відповідних правових норм інститутів безпеки має гарантувати захист середовища проживання людини, групи та суспільства. Цей фактор передбачає дотримання норм і стандартів, що діють в Україні з метою збереження природного середовища, запобігання природним катастрофам і катаклізмам, а також дослідження можливості використання сприятливих природнокліматичних умов на свою користь. В Україні визначені такі можливі загрози в екологічній сфері:

- значне антропогенне порушення та поглиблення перевантаження території України, негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
- неефективне використання природних ресурсів, широкомасштабне використання екологічно шкідливих і недосконалих технологій;
- неконтрольоване ввезення до України екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів;
- негативні екологічні наслідки оборонної та військової діяльності [6].

Науково-технологічний складник передбачає стан правових норм і відповідних їм інститутів безпеки, що гарантують наявність у державі конкурентноспроможних технологій, а також дозволяють виключити деструктивні наслідки технологічної недосконалості господарської діяльності. Він також передбачає оцінку рівня відповідності технологій, що застосовуються в Україні останнім світовим досягненням. Загрозами в науково-технологічній сфері вважаються:

- невизначеність державної науково-технологічної політики;
- вплив інтелектуального та наукового потенціалу за межі України;
- науково-технологічне відставання України від провідних держав;
- зниження рівня підготовки висококваліфікованих наукових та інженерно-технічних кадрів [6].

Під силовим складником економічної безпеки передбачається стан правових норм і військової організації держави, що дозволяють підтримувати і послідовно знижувати через проведення політики безпеки рівень воєнної загрози та небезпеки застосування збройної сили з боку вірогідного противника; успішно відбивати агресію у випадку виникнення воєнного конфлікту; виключати або максимально обмежувати деструктивний прояв збройних сил у самій державі. Слід також у межах цього складника надавати значення можливості використання видів несумлінної конкуренції, зокрема таких, як підробка продукції, антиреклама, демпінгові ціни, порушення авторських прав, промислове шпигунство. Не можна також забувати про корупцію, різноманітні махінації та шахрайства, розголошення комерційної таємниці тощо. Слід постійно контролювати фізичну безпеку персоналу та керівництва, а також збереження майна від будь-яких ушкоджень.

У Концепції національної безпеки України визначено такі загрози:

- замах на державний суверенітет України та її територіальну цілісність;
- нарощування поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, що порушують встановлене співвідношення сил;
- військово-політичний конфлікт у нас та в Сирії;
- можливість використання ядерного озброєння та інших видів озброєння масового знищення проти України;
- знищення рівня боєздатності військової організації держави;
- політизація силових структур держави;
- утворення та існування незаконних військових формувань.

На основі інформаційного складника економічної безпеки необхідно забезпечити належну правову базу і такі інститути безпеки, які гарантують постійну наявність даних для ухвалення стратегічних рішень і захист інформаційних ресурсів.

На державному рівні визначені елементи, що можуть становити потенційну загрозу інформаційній безпеці:

- незбалансованість державної політики та відсутність належної інфраструктури в інформаційній сфері;
- повільне входження України до світового інформаційного простору, відсутність у міжнародній спільноті об'єктивного уявлення про Україну;
- інформаційна експансія з боку Росії;
- витік інформації, що є державною та іншою передбаченою законом таємницею, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави.

Аналіз сутності такого підходу дозволяє визначити його переваги – комплексний характер, тобто в його межах досліджуються головні фактори, що впливають на стан функціонального складника економічної безпеки, вивчаються основні процеси, які впливають на забезпечення економічної безпеки, аналізуються розподіл і використання економічних ресурсів, розглядаються економічні індикатори, що відображають рівень економічної безпеки, розробляються методи забезпечення максимально високого рівня функціональних складників економічної безпеки. Однак ці переваги, на наш погляд, можуть стати і недоліками, тому що економічна безпека охоплює надто багато складників, серед яких: адаптація до зовнішнього середовища, якість використання економічних ресурсів, ефективність управління, якість аналізу, обліку, планування та прогнозування тощо, що ускладнює процес дослідження її рівня, а тим більше – процес розробки стратегії економічно безпечного розвитку. Ресурсно-функціональний підхід найбільше відповідає реаліям сьогодення, але ми вважаємо, що він потребує доопрацювання з метою подальшого практичного використання в процесі стратегічного планування на різних рівнях економіки. Зокрема, проведені нами дослідження дозволяють стверджувати, що кожний з рівнів економіки має пріоритетні функціональні складники. Тобто, стратегія економічно безпечного розвитку держави, регіону або окремого підприємства не може рівною мірою залежати від кожного функціонального складника економічної безпеки.

Висновки. Дослідження наявних концептуальних підходів щодо визначення сутності категорії «економічна безпека» дозволяє дійти таких *висновків*:

1. Трансформаційні процеси в економіці дозволяють стверджувати, що проблеми економічної безпеки є дуже актуальними. Це потребує їхньої подальшої розробки, обґрунтування наукового апарату, пошуку методів забезпечення економічної безпеки на різних рівнях економіки, запровадження практичних рекомендацій щодо стратегічного планування економічно безпечного розвитку на практиці.

2. Наведені вище підходи щодо визначення сутності економічної безпеки відрізняються або неповнотою, або перенасиченістю, що не дозволяє сформулювати єдине визначення цієї категорії.

3. Найпрогресивнішим підходом щодо визначення сутності економічної безпеки виступає ресурсно-функціональний підхід, який передбачає вивчення та аналіз функціональних складників економічної безпеки для їх ефективної реалізації на практиці.

Така сутність та функціональні складники економічної безпеки мають різне значення для різних рівнів економіки. Так, на рівні держави економічна безпека набуває ознак національної безпеки, якій притаманні такі складники: силовий (спроможність диктувати умови на міжнародному рівні), екологічний (пріоритетність Концепції сталого розвитку), техніко-технологічний (передумова статусу країни: сировинний придаток чи розвинена економіка), політико-правовий (формування дієвих правових механізмів, які сприяють розвитку національної економіки). Що стосується регіонального рівня, сутність економічної безпеки зводиться до самофінансування, розв'язання соціальних проблем, оптимального розвитку промисловості (стратегія стабілізації економічного розвитку). Головні складники: соціальний, техніко-технологічний, екологічний, фінансовий, правовий. Для мікрорівня економіки підприємства економічна безпека набуває ознак стратегії ефективного розвитку в

коротко- та довготерміновому періодах. Головним складником для підприємств будь-якої галузі є фінансовий, адже він уособлює можливості його розвитку. Залежно від галузі інші складники мають різну значимість. Так, для промислових підприємств головним є науковий, технічний, кадровий, інноваційний складник; для сільського господарства – екологічний, інноваційний складники; для невиробничої сфери – інформаційний, кадровий. Варто зауважити, що силові складники економічної безпеки на рівні підприємства сприймається як захист комерційної таємниці та інформації від конкурентів.

Зміст економічної безпеки реалізується через систему критеріїв і показників. Критерієм економічної безпеки може бути оцінка стану економіки з погляду найважливіших процесів, що відображають сутність економічної безпеки. Оцінка безпеки повинна містити в собі такі критерії: ресурсний потенціал і можливості його розвитку; рівень ефективності використання ресурсів, капіталу та праці, його відповідність рівню в найрозвиненіших і найпередовіших країнах, а також рівню, при якому загрози зовнішнього і внутрішнього характеру зводяться до мінімуму; конкурентоздатність економіки; цілісність території та економічного простору; суверенітет, незалежність і можливість протистояння зовнішнім загрозам, соціальну стабільність та умови запобігання і розв'язання соціальних конфліктів.

Література

1. Бухвальд Е. Макроаспекты экономической безопасности: факторы, критерии и показатели / Е. Бухвальд, Н. Гловацкая, С. Лазуренко // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 31.
2. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 1997. – С. 218.
3. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави / Г. Пастернак-Таранушенко. – К., 1994. – С. 23.
4. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Білько. – К., 1997. – С. 8–9.
5. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – С. 47.
6. Концепція економічної безпеки України / кер. проекту В.М. Геєць; Ін-т екон. прогнозування. – К., 1996. – С. 5.
7. Бендіков Л. Економічна безпека промислового підприємства / Л. Бендіков // Консультант директора. – 2000. – №2 (110).
8. Могільний А.І. Основи безпеки бізнесу / А.І. Могільний, В.Н. Бесчасний, Ю.О. Вінокуров. – Донецьк, 2000.
9. Иванов А. В. Экономическая безопасность предприятия / А.В. Иванов, В.В. Шликов. – М.: Выраж-цент, 1995.
10. Ярочкин В. Система безопасности фирмы: концепции, правовые основы / В. Ярочкин. – М.: Ось-89, 1997.
11. Lambert D. La defence de l'economie: la conjugaison des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individu / D. Lambert // Strategique. – 1990. – №2. – P. 83–98.
12. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – №10. – С. 48–51.

References

1. Bukhvald E., Glovatskaya N, Lazurenko S. Makroaspekty ekonomycheskoy bezopasnosti: faktory, kryterii i pokazateli (Macroeconomic Aspects of Economic Security: Factors, Criteria and Indicators), Voprosy ekonomiki, 1994, №12, p. 31. (in Russ.)
2. Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk (Encyclopedial dictionary of politology), Kyiv, 1997. p. 218. (in Ukr.)

3. Pasternak-Taranushenko H. (1994). Ekonomichna bezpeka derzhavy (Economic security of Ukraine), Kyiv, p. 23 (in Ukr.)
4. Shlemko V. T. (1997). Ekonomichna bezpeka Ukrainy: sutnist i napriamky zabezpechennia (Economic security of Ukraine: the essence and directions of providing), Kyiv, p. 8–9 (in Ukr.)
5. Mizhnarodna politseiska entsyklopediia (International Police Encyclopedia), Kyiv, In Yure, 2003, p.47 (in Ukr.)
6. Heiets V. M. (1996). Kontsepsiia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy (The Concept of Economic Security of Ukraine), Kyiv, Instytut ekonomichnoho prohnozuvannia, p.5 (in Ukr.)
7. Bendikov L. Ekonomichna bezpeka promyslovoho pidpriemstva (Economic security of the industrial enterprise), Konsultant dyrektora, 2000, Vol. 2 (110) (in Ukr.)
8. Mohilnyi A. I. (2000). Osnovy bezpeky biznesu (Basics of Business Security), Donetsk (in Ukr.)
9. Ivanov A. V. (1995). Ekonomicheskaja bezopasnost' predpriiatija (Economic security of the enterprise), Moscow, Virazh-cent (in Russ.)
10. Jarochkin V. (1997). Sistema bezopasnosti firmy: koncepcii, pravovye osnovy (The security system of a firm: concepts, legal bases), Moscow, Os'-89 (in Russ.)
11. Lambert D. (1990). La defence de l'economie: la conjugaison des efforts de l'Etat, de l'entreprise et d'individu. Strategique. Vol.2, pp. 83–98.
12. Kovalev D. Suhorukova T. Ekonomicheskaja bezopasnost' predpriiatija (Economic security of the enterprise), Ekonomika Ukrainy, 1998, Vol.10, p. 48–51 (in Russ.).